

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A kolozsvári színészet és színház története. Irta: Ferenczi Zoltán. Kolozsvár. 1897.

Nagy Lázárnak kéziratban maradt munkája után a kolozsvári színészet történetével csak vázlatos, nagyobb munkáknak egyes fejezeteit alkotó vagy félben maradt, a legjobb esetben 1857-ig haladó ismertetések foglalkoznak. 1898. tavaszán jelent meg az előttünk fekvő, nagyszabású munka. Tág körre kiterjeszkedve, a műfajok eredetét kutatva, a levéltárak, feljegyzések óriási halmazába burkolva adja a kolozsvári színészet történetét.

Az iskolai drámát tárgyalja első fejezetében, a mely Németország-ból elterjedve, Brassón 1542 febr. 21. kér magának első ízben teret. A beszterczeiek, szebeniek, majd a megyyesiek kísérletein átvezetve, az iskolai színjátékok káros hatásáról emlékszik meg, a minek tulajdonítja, hogy Brassó példájára a 18. században mindenütt beszüntették. A német iskolák humanistikus és a protestáns vitatkozó irányú iskolai drámák hatásának tudja be: Az papok házasságának és a Comoedia lepidissima de sacerdotio-nak létrejöttét. A Comedia Balassi Menhiart árulatasáról darab ismertetésénél kétségbe vonja Karádi szerzőségét, a ki János Zsigmond idejében adhatta csak ki a kezébe töredék gyanánt akadt iratot. Magának az V. résznek hiányos összefüggése is erre vall. Maga a »comoedia« czim sem bizonyít sokat; előadásra ebben a formában nem is kerülhetett. Részletesen ismerteti az 1637 ok. 15. Schola Triumphata előadatását, mikor a fejedelem fia is résztvett a játékban. A XVI. és XVII. században az erdélyi ref. iskolák nem igen tartottak iskolai előadásokat. A Cserei felhozta adat 1693-ból majdnem magára áll, annál több volt az unitáriusok kolozsvári iskolájában, a hol már 1626. márcz. 22. Bethlen Gábor második nejének tiszteletére adtak elő. Valószínűleg a monostori jezsuita iskolával szálltak versenyre. Ebből az iskolából került ki Felvinczy György, a ki 1696-ban kap szabadalom-levelet, előadásainak emléke azonban elenyészett, még a XVIII-ban is a magyar ember nem kedvelt foglalkozásának mondják a színészetet.

A mű III. fejezete a jezsuita iskolai dráma történeti fejlődését tömör előadásban ismerteti, majd a IV. fejezetben annak hazánkban

1773-ig való fejlődését. 1692. megnyilt kolozsvári iskolájuk első előadása Sanctus Carolus Borromeus etc. volt 1699-ben. Az itt rektoroskodó Illei János magyar darabjai talán itt láttak először színpadot. Jobbára latin nyelvűek voltak az előadások, csak néhány magyar és német kivételével. A jezsuiták sikerei az evang. iskolában felkeltették a színjátszást, a piaristák besztercei gymnasiumában 1735. adnak elő, de legrendszeresebben művelték a ferenczrendiek Csik-Somlyón.

A színészet megszületésének egyik tényezőjéül a mult évszáz közepe óta Erdélyben meghonosult német színészetet említi, másikul francia mintára divatba jött főúri előadásokat, de leginkább a feléledt hazafiúi tüzet. Mikor a bodzai vereség a guberniumot Kolozsvárra menekülni kényszeríti, Seipp is elhagyja Szebent, bejárja az országot, hol »a megváltozott kormány-forma a német színjátékot az országban a legnélkülözhetőbb dologgá tette«. 1788-ban már Diwaldt társulata játszott itt. Hatása annyiban volt, »hogy ifjainkban ^{va} a kedv a színészethez felébredt, kik csakugyan már 1792. őszére kiszorították őt; diszleteit s játszó helyét átvették«. A műkedvelői előadásokkal megteremtődik a közvélemény a magyar nemzeti színészet, mint a nemzeti nyelv és jellem fejlesztésére nélkülözhetetlen hazafiúi intézmény érdekében. Erdélyben Teleki Ádám gróf szólal fel először: Az iskolákban feltámad az előadások divata, mely érintkezik az irodalommal az akkor virágzott francziás irány útján s szindarabjaik később is szerepelnek. »E néhány iskolai előadás irodalomtörténeti vagy mondjuk, színészettörténeti becse nagyobb mint a jezsuiták összes működésének«. 1790. fordul Aranka György az országgyűléshez egy nyelvmívelő társaság érdekében, indítványát 1791. jul. 20. elfogadják s a színészetet első sorban ajánlják a felállítandó társaság gondjaiba.

Ferenczi ezután megismerteti a kezdet nehézségeit, melyeken diadal-maskodva, a három Fejér testvér másokkal együtt megalakítja az első nemes ifjakkból álló társulatot. Egy tévedést igazít helyre: »Több helyt olvasható az, hogy a kezdeményező id. b. Wesselényi M. volt s az ő biztatására alakította egykori bajtársa a Splényi gyalogezredből Pákodi (?) Kotsi János, az első szintársulatot. Ez azonban tévedés; Kotsi nincs is az első folyamodók között«. 1792. nov. 11. tartották A titkos ellenkezés vagy Kölesérivel az első előadását. »Ekkor az első magyar szót Kotsi Palkó János mondta ki«. Érdekes vonásokban mutatja be az első szereplőket, különösen Kotsinak merész, határozott, katonás jellemét. A társulatnak hova-tovább felbomlott rendjét gr. Teleki Lajos tekintélye menti meg, majd Wesselényi 1795. márcz. 20. tesz indítványt a színjáték állandósítása érdekében. Majd az anyagi gondok könnyítéséért vándorutra kel a társaság, Debreczen, Várad nagyobb megálló pontjai. 1803-ban már új szabályokat nyer. A vándorló színészethez bár voltak előnyei pl. Szegeden a magyar társaságnak határozott elsőbbsége volt a terembérletnél és csak 1 frtot követelhettek tőle bér fejében esténként. 1804. adja az első balletet. A vidék pártolása, a közönség fejlettebb érzéke mindinkább érlelték az állandó színház megalapítását. A bizottság 1802 máj. 27. Szacsvaytól a Kül-Torda utczában lévő telket megvásá-

rolja. Az elhamarkodott szerződés után megkezdik a gyűjtést a zöld v. kerülő könyvvel, mely 14584 frt 68 kr. végösszeget mutat fel. Az építés első adatával 1803 ápr. 4-ről találkozunk, mikor a ref. gymnasium két telkét 5000 frton megveszik. Érdekes fejezetei a könyvnek, miként szakadt két részre a társulat, hogy foglal tért a kormányzóné pártfogolása mellett a német színészet, míg 1821 márcz. 12. Körner Zrinyijével a nemzet ünnepet nem ül »az erdélyi magyar játékszim kinyitásakor«. A színház-irodalom hiányainak érzete élénken foglalkoztatja íróinkat, Boér és Bartsai munkássága, majd Döbrentey pályázat hirdetése forrongó időkről beszélnek. A szerző itt megemlíti Bánk bánt. A mű czimét nem találták a pályamunkák között, de Katona említi részvétélét. »A dramaturgiai képzettségü, Shakespearet is ismerő Döbrentei előtt lehetetlen volt fel nem tűnnie Katona művének. »Az Erd. Muz. bírálója ezen az alapon szinte elvárja, hogy ezt« a még nem kellően tisztázott irodalomtörténeti ténynt »miért nem deríti föl, bár elismeri, hogy Ferenczi sem talált erre vonatkozólag bővebb tájékozást a színházi levéltárban. Erre megtalálhatta a feleletet az ismertetett munkában is: Akkoriban nálunk még épen nem néztek egy Shakespeare követőt oly szemmel, mint utóbb, nem nézték magát Shakespearet sem, akár mint hangoztatja is Döbrentey. A bécsi possék vagy a komolyak közül Kotzebue darabjai voltak a minták s a publicum Perinet műveit jobb szerette, mint Goethet vagy Schillert. Berzsenyi Kotzebuet állandóan elsőnek tartotta a drámában s tapogatózva tudakozta hibáit; Schiller hidegen hagyta. Nem lehetett-e így az erdélyi bírálóknál is, kik különben is lanyhán vették dolgukat, hogy a színház megnyitása úgy is elmaradt«.

Az állandó színház tíz első évének története a különböző társulatok, vezetésmódok felcsereléséből áll. Néha a legjobb erők mellett igénybe kellett venniök a közönség fogdosását, bár nem a legajánlatosabb eszközökkel. Később Szerdahelyi alatt amúgy is neki lendült. A szabadságharc és annak leveretése megtalálta egyaránt a maga ünneplését. Sokáig kellett a magyar műzsának hallgatnia, mikor Urban tábornok, Wohlgemuth fő kormányzó tiszteletére rendeznek diszeládásokat. 1851. évvel ismét jogaihoz jut. Küzdelmes évek, különböző módszerek ismertetése, a színházi alap bemutatása s a százados ünnep felemlítésével 1215 szindarab felsorolása zárják be az utolsó lapokat.

Levéltárakban rejtőző, az irodalomban szerte szórt adatok bámulus szorgalmu csoportosítása ez a könyv. Sok fejezete általános értékével örök becsü marad, az összehordott anyag pedig mindig könnyen hozzáférhető forrás. A száraz adatok mellett élénk leírások, megkapó életrajzvázlatok a hangnak sokféleségét foglalják le Ferenczi lelkes buzgósággal és nagy körültekintő tudással készült művében.

DR. VINCZE JÓZSEF.

Szily Kálmán, összegyűjtött dolgozatok. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, Hornyánszky. 1898. VI. 471. l.

Mikor Bugát Pál 1843-ban 40,000 műszónyi hadseregével a természettudományok összeségét rabigába hajtotta, nagy volt az öröm a nyelv-és természettudományok művelői és kedvelői körében. Részt vett az örvendezésben az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek az a része is, a mely csak a gyűlés idejére vallotta magát természetvizsgálónak. Ünnepelte és csudálta a nemzeti nyelv szörnyű diadalát, de nem igen ereszkedett le odáig, hogy a legyőzött quasi-ellenséggel közelebbről megismerkedjék. A szóbeli bilincs kegyetlen zörgése talán még távolabbra riasztotta a természettudományok mélységei iránt különben is csekély érdeklődéssel viseltetett publikumot. A ki a vándorgyűlés tagjai közül addig csak annyit tudott, hogy ő nem természettudós, csakhamar arról is meggyőződött, hogy Bugát műnyelve miatt sohasem is lesz azzá: de azért ünnepelte és lelkesült, hiszen a vándorgyűléseknek megvoltak a magok másnemű kellemetességei, melyek nagyot enyhítettek a diadalmas műnyelv csikorgásán vagy egészen el is nyelték azt. Voltak, a kik öntudatosan nem gyönyörködtek és nem lelkesültek a borzasztó vívmány rengetegén, de azért ki tudná ma megmondani, hogy mennyire nem lódultunk volna még Bugát büngje (zenithje) irányába, ha a nemzetre is rabbilincs nem szorul? A természettudományokkal való ismerkedést a közös nyomorúság sem mozdította elő, de nem állhatta útját a meggondolásnak. Majd úgy tettünk mint a börtönéből szabaduló rab, a ki a madarat sem szívesen látja fogságban. Mikor a nemzet bilincseiben egyet fordult a kulcs (1861), Szabó József s vele együtt az Akadémia mindjárt hangoztatta, hogy a tudományos műnevek magyarosítása nem kívánatos. A természettudományokra vasalt műnyelvi békok is nyiladozni kezdtek.

1868-ban a Természettudományi társulat Szily Kálmánt választotta titkárává, a kinek indítványára s szerkesztése alatt 1869-ben megindította a Természettudományi Közleményeket. A szerkesztő csakhamar meggyőződött, hogy azzal a műnyelvel és azzal a stilussal, melyen akkori természettudósaink szoktak írni, az olvasó közönségben érdeklődést kelteni nem lehet. Műnyelvünk teljesen érthetetlen, stílusunk pedig magyartalan volt. Régi írók olvasgatása tárta fel előtte az új világot, melyben komoly törekvése s lelkiismeretes munkája nyomán nemcsak lelkesedett, hanem szorosabb ismeretséget is kötött az olvasó közönség a természettudományokkal. A Természettudományi Társulat tagjainak száma 600-ról annyira emelkedett, hogy már az 5000-t közelíti.

Műnyelv és stílus helyes reformja csak nyelvtörténeti vizsgálódás útján eszközölhető. Ezt az utat járta Szily, ezért sikerült a mihez fogott s legnagyobb részt ennek a munkának lépésről lépésre kivívott sikereit tárják elének ezek az összegyűjtött dolgozatok. Régibb és újabb nyelvtörténeti adatok, hibaigazítások, jól meggondolt javaslatok, helyes értelmezések váltják fel egymást a legkisebb cikkekben is. Az irodalomtörténetekben is, egy-egy nagyobb kérdés felderítése mellett mindig találkozik hely az ilyenek számára. S miért oly megdönthetetlenek mindezek? azért, mert szigorú történeti alapra vannak fektetve. Bizonyítják egyfelől, hogy mennyi

a tehető és teendő még azon az alapon, másfelől pedig azt, hogy ezen az alapon csak afféle aprószeres munkával lehet biztosan haladni, mely nem gázol keresztül a közelvalókon azért, hogy minél előbb a távol kéklő hegyek ködét vághassa. Régi és nem régi hasonlító nyelvészkedésünk eredményei minduntalan szétmállanak. Egymást rendre felemesztő korszakai (minden volt munkás egy korszakot jelöl) sűrűn következnek s a mit egymás alkotásából le nem rombolnak, azt a valódi történeti alapon végzendő munka fenyegeti pusztulással. Szily még ott is tartózkodik a hozzávetésektől, a hol vád sem érhetné. Például a 152. lapon említi a Zsigmond-korabeli madárneveket: *bese, luptán, torontál, zabálló, zongor*. Tudta, hogy az elsőt a Jordánszky-codex nyomán találgathatná s még sem teszi. Bevárta, hogy a szlavoniai tájszólásból kerüljön elő a *kánya* emez ős neve, a mely mint vezeték (család) név ma is több helyen ismeretes. Ily ovatosság s egyéb is, hány *kölgy, mogy* s több efféle szók hasonlításától mentené meg finn urainkat!

Azt mondta Szily könyvének valamelyik ismertetője, hogy egyik másik apró czikkecske ki is maradhatott volna belőle. A legapróbbikért is kár lett volna. Arany János is azt mondaná, hogy »szép bokréta lett« ezekből az összegyűjtött dolgozatokból a magyar tudományosság és művelődés amaz épületének egyik szegletén, mely 30 év alatt komoly magyar stílusban, a szerzőnek nemcsak tervező, pallérkodó, hanem alap- és falrakó munkája hozzájárulásával is emelkedett. A folytatáson kívül még csak azt kell kívánnunk, hogy, a mint sikerült Szilynek a Természettudományi Társulat tagjainak számát 600-ról 5000-ig szaporítani, abban az arányban sikerüljön könyvével híveket és munkásokat szerezni a már eltűnedezni kezdő délibáboskodás és hajnal-tapogató ködvágás ellenében a nyelvtörténeti kutatásoknak.

